

*“Slavonijo, zemljo plemenita,
vele ti si lipo uzorita,
nakićena zelenim gorama,
obaljana četirim vodama.
Na priliku zemaljskoga raja
rike teku sa četiri kraja...”*

Matija Antun Relković
(Satir iliti divji čovik)

Relkovićev govor o Slavoniji nije samo govor srca kojim se veliča zavičaj. On je faktografija jedne regije koja je prirodno bogata, ali kojoj je povijesna sudbina namijenila različite gospodare, uglavnom loše. Stoga su zaostalost, neobrazovanost i siromaštvo bile pratiteljice života u Slavoniji. *Bogata, a siromašna* – proturječje je ove regije kojega se ni danas ne može osloboditi.

Poznato je da se stabilnost nekoga društva ogleda u činjenici njegova bogatstva, odnosno u tome koliko je većinska populacija kadra zadovoljiti većinu svojih potreba. Nacrti su utopija idealizirali zajednice u kojima svi imaju sve, gdje nitko nikomu nije zapreka na putu do željenog. No ti su nacrti do danas ostali “mjesto kojih nema”, a razvoj društva pokazivao je kroz povijest upravo suprotno: većina ljudi nije mogla zadovoljiti svoje osnovne potrebe, uvijek je čovjek (ne priroda, a ni bogovi) čovjeku bio smetnja na putu postizanja osobne sreće. Sartreovska se interpretacija takve zbilje – pakao, to su drugi – pokazala dugotrajno ispravnom dijagnozom. No nakon razdoblja dominiranja kapitalističke države blagostanja, nastupilo je novo vrijeme koje čovjeka postavlja više pred tehniku nego pred drugoga čovjeka. To je vrijeme još većeg osamljivanja pojedinca, neoliberalno usmjeravanje i opravdavanje čovjekove životne misije mimo zajednice. Takva je orijentacija učinila disfunkcionalnim statično usmjerenje na zavičaj, regiju i lokalnu zajednicu. Nadredila joj je dinamičnu orijentaciju svjetskih

procesa brze komunikacije kojoj je u osnovi informatizacija i njome vođena supermodernizacija.

Na početku trećega tisućljeća, u uvjetima dominacije visoke tehnologije i integracijskih procesa koji pretvaraju svijet u "globalno selo", hrvatsko se društvo, kao i većina postsocijalističkih, sudara s nužnošću "druge modernizacije" a da ni prvu nije odživjelo. Premda se u globalnom okruženju od tranzicijskih zemalja očekuje i traži industrijalizacija na postindustrijski način – glede visoke tehnologije i *scientific managementa*, prestrukturiranja gospodarstva, horizontalne i vertikalne demokratizacije, kulturne otvorenosti i dr. – te su zemlje, prije svega, željne izaći iz ekonomskoga siromaštva i političke izoliranosti.

Koliko je skupa cijena integriranja među razvijene, pokazuje se na svim razinama društvenoga, ali i individualnog, života. Hrvatskoj je ta cijena viša nego drugima zbog ratnih okolnosti u kojima otpočinje njezina usmjerenost prema europskim i svjetskim integracijama. Vrlo visoka nezaposlenost, gašenje do jučer uspješnih poduzeća (bilo zbog gubljenja tržišta, bilo zbog privatizacijskih interesa), poskupljenje državne i lokalne uprave, širenje osjećaja socijalne nesigurnosti, širenje antiintelektualnih vrijednosti u društvu – neki su od važnih indikatora po kojima se stanje u društvu može nazvati kriznim. Kako tu krizu razumjeti, da li po socijalističkom obrascu: "Kada ide loše, krivac je uglavnom netko drugi, kada je dobro, tada smo svi zaslužni" ili po obrascu individualne odgovornosti za pogreške i uspjehe? U Hrvatskoj je, čini se, i dalje ostalo na snazi ono prvo – i to i na osobnoj i na političkoj razini, na lokalnoj, i regionalnoj i na državnoj. Ova je tema u Hrvatskoj posebno aktualna kada se pokušavaju ocijeniti dosezi pojedinih regija, ali i procijeniti njihove perspektive.

Je li istina da neke regije u Hrvatskoj zaostaju zato što se druge razvijaju? – često je pitanje, poglavito u predizbornim političkim kampanjama. No i izvan politike ovo je pitanje utemeljeno iz više razloga: 1. kroz povijest je razvidno da su neke regije bile razvijenije od drugih, a danas nije tako; 2. glavne gospodarske djelatnosti pojedinih regija nemaju ono značenje koje su nekada imale za regiju i šire područje; 3. komunikacijski položaj regija i regionalnih centara mijenjao se; 4. demografske se promjene pokazuju kao dovoljan argument zašto je jedna regija perspektivnija od druge; 5. globalizacijski procesi omogućeni informatičkom tehnologijom, a poticani gospodarskim i političkim interesima, učinili su pojedine regije pasivnijima od drugih; u jedne su smjestili "pamet" koje su druge lišili.

Svi su navedeni razlozi primjenljivi kada se želi prikazati stanje jedne regije. Kada je riječ o Slavoniji i Baranji, tada svih pet razloga ima negativan predznak kretanja: 1. nekadašnja bogata Slavonija i danas ima kruha, ali to više nije mjerilo bogatstva; 2. glavna djelatnost Slavonije i Baranje – poljoprivreda – neprofitabilna je i kao takva ovisna o državnoj subvenciji te nije razvojna snaga regije; 3. prometna zaobidenost Slavonije ostavlja je po strani i čini regijom periferije; 4. dok su nekada slavonsko-baranjska sela bila glavno obilježje regije svojom vitalnošću i brojnošću populacije, danas su sela ispražnjena i s ostarjelim stanovništvom; 5. znanje, simbolički kapital, smješteno je ondje gdje su gospodarski i politički interesi aktivirani, pa su onamo usmjereni svi putovi koji pokazuju perspektivni centar i pasivnu regiju. Slavonija i Baranja danas je pasivna regija.

Kada se govori o regijama, vrlo je često nejasno u kojem se značenju pojam rabi. Je li riječ o regiji kao *prirodnom prostoru* (omeđenom rijekama, brdima, morem), kao *gospodarskom prostoru* (određenom dominirajućom gospodarskom djelatnošću), kao *političkom prostoru* (određenom položajem prema centralnoj vlasti) ili kao *socio-kulturnom prostoru* (određenom pripadajućom tradicijom, narječjem, religijom)?

Može li se regija reducirati na jedno od navedenih značenja ili je treba shvaćati uvijek kao zbroj svih značenja? Ako se svede na jedno od značenja, tada je riječ o regiji kao tehničkom terminu koji se rabi u određenu svrhu (npr. Slavonija kao poljoprivredna regija, Slavonija kao emigracijska regija ili Slavonija kao katolička regija i sl.). Ako se termin upotrebljava u namjeri cjelovita prikaza jednoga područja, tada je riječ o slojevitom shvaćanju regije koje pokriva sve razine regionalne posebnosti (prirodne, gospodarske, političke, povijesne, tradicijske, vjerske, kulturne). U ovom se zborniku regija Slavonije i Baranje razmatra u drugom značenju.

Za ovu je regiju važno progovoriti o njezinoj posebnosti, ali, jednako tako, i o njezinoj uhvaćenosti u globalne sheme. Tako je bitno uočiti važnost tradicije zadrugarstva, ali i generacijski konflikt zbog inoviranja poljoprivredne proizvodnje; ugrožavanje ruralnoga krajolika kao drugi val distanciranja čovjeka od prirode (Cifrić). Za Slavoniju je važno raspršiti predrasudu da je selo dodatak gradu (Štambuk). Ova je regija, podnoseći industrijalizaciju kroz deagrarizaciju, doživjela da njezini ruralni prostori izgube tradicionalnu biodinamičku snagu (Wertheimer-Baletić, Živić). Može li se dogoditi njezina revitalizacija, a da ne izgleda kao retradicionalizacija (Šundalić)?

Uvodno još naznačimo da Slavonija s Baranjom čini najplodniji dio Hrvatske na kojemu živi oko milijun stanovnika. Plodnost tla, agrarna i, dakako, ruralna tradicija kao uporišta i odrednice orijentacije na poljoprivredu, čini se, nisu toliko važne za perspektivu agrara koliko je to politička orijentacija na poljoprivrednu djelatnost. Industrijska tradicija i tradicija obrta također nisu jamstvo ovim djelatnostima, a bez političkoga sustavnog rješenja i političke volje da im se udahne život. Znanost, kao danas priznata ključna poluga razvoja, premda je institucionalno prisutna u Slavoniji (Sveučilište u Osijeku), čini se da ne dobiva prostora bez političkih smjernica. Sve ove naznake upućuju na važnost političke volje u današnjem vremenu, *na ovisnost svega o institucionaliziranoj političkoj volji*. Tada postojeće stanje u Slavoniji i Baranji govori o nepostojanju političke volje ili, pak, o širem kontekstu (globalnim prilikama) koji je Slavoniju s Baranjom učinio siromašnom i neperspektivnom regijom, regijom u kojoj su obezvrjeđeni resursi koji su drugdje na cijeni – *Priroda i Čovjek*.

Ovakvim se razmišljanjem otvara široka lepeza tema kojima se sadašnjost i budućnost ove regije može prikazati u svijetlim, manje svijetlim ili tamnim nijansama, već prema tome želi li se progovoriti o gospodarskim, sociopolitičkim, religijsko-kulturnim, povijesno-tradicijskim ili lokalno-globalnim procesima. *Cilj je ovoga zbornika otpočeti takvu raspravu interdisciplinarno, kako bi se znanstveno – dakle sustavno i argumentirano – progovorilo o stanju ove regije, njezinoj prošlosti i budućnosti*. Stoga su uz sociologe i demografe, ekonomiste i agroekonomiste poželjni sugovornici povjesničari i teolozi, etnolozi i politolozi.

Tekstovi koji slijede razdijeljeni su u tri poglavlja i predstavljaju interdisciplinarni pristup ovoj temi. (1) *Identitet* regije analizira se gospodarski, demografski, povijesno, sociokulturno, tradicijski i vjerski. Anticipiranje (2) *budućnosti* realno je tek na znanju onoga što je bilo i što je sada – i u lokalnom i u globalnom kontekstu. Ono je moguće tek ako se znaju ili naziru glavni (3) *akteri razvitka i integracijskih procesa*.

Ovaj zbornik obuhvaća većinu referata održanih na interdisciplinarnom znanstvenom skupu u Osijeku 3. i 4. listopada 2002. godine.¹

Urednici

BILJEŠKA

¹ Veliku pomoć i razumijevanje za organizaciju ovoga znanstvenog skupa pokazali su Osječko-baranjska županija, Požeško-slavonska županija, Hrvatska gospodarska komora Županijska komora Osijek, Osijek – koteks d.d., JP Tržnica Osijek, pa im na ovaj način zahvaljujemo.